

УДК 343.9

О. М. ЛИТВИНОВ, канд. юрид. наук, доц.

Харківський національний університет внутрішніх справ

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Зроблено аналіз основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки та визначенню основних умов їх структурування.

Надійшла до редколегії 05.05.2008

Злочин є системою, яка підпорядковується дії певних закономірностей. Вони різні за суттю, вихідними засадами, динамікою формування і функціонування. Зазнаючи впливу з боку окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери тощо, вони динамічно трансформуються і впливають на інші елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки. Тож їх визначення, опис та аналіз через призму названого механізму виступають важливими прикладними завданнями даного дослідження.

З метою правильного, методично та методологічно зваженого розгляду проблем, висесених у назву цієї статті, необхідно, насамперед, підготувати понятійний апарат, що буде використовуватись для опису відповідних явищ та процесів. У першу чергу, це стосується понять «механізм» та «індивідуальна поведінка», що мають важливе теоретичне значення з точки зору предметної сфери дослідження.

У спеціальній літературі термін «механізм» використовується під час аналізу різних процесів, коли є необхідність відобразити динаміку їх змін. Під «механізмом» взагалі, як поняттям, в юридичних науках розуміється взаємодія деяких елементів, суб'єктів і об'єктів якої-небудь діяльності [1, с.76]. В окремих роботах, кажучи про механізм вчинення конкретного злочину, кримінологи підкреслюють, що «кожний злочин – це результат взаємодії особи і ситуації злочину» [2, с.92] і звертають увагу на детермінізм і закономірність об'єкту, що вивчається (наприклад, утворення патологічних рис особи) [3, с.17]. Розвиваючи дану теоретичну конструкцію, дослідники дійшли висновку про

детермінованість конкретного злочину комплексом причин та умов.

У вітчизняній кримінології досить докладно розглянуті види детермінації, їх значення в генезисі конкретного злочину, система детермінації. Зокрема обґрунтовано, що провідне місце в системі детермінації конкретного злочину належить причинності, тож є коректним застосування терміна «механізм» для опису даної системи, оскільки в ньому відображено головну залежність, коли рух одних елементів є причиною руху інших.

Механізм конкретного злочину є відкритою системою, як і всі системи, що існують у реальному світі. Отже, на розвиток взаємодії його елементів, що приводить до злочинного результату, впливає значна кількість факторів. Однак вплив цих факторів неоднаковий, що дозволяє виділяти основні і другорядні фактори, а головне – об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Злочинна поведінка завжди вивчається в двох аспектах: як об'єкт соціальних зв'язків і впливів і як форма втілення активної, цілеспрямованої, перетворюючої діяльності індивіда із психологією, що сформувалася.

Вплив соціального на генезис і механізм злочинної поведінки досить значний, і дані ознаки є об'єктивними по суті. А.І. Алексєєв вважає, що це соціально значимі властивості, що впливають у поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку [4, с.84-86], тому кримінологічне їх вивчення повинно бути вичерпним дослідженням усієї складної проблеми людини та її діяльності. Виникає задача вичленовування кола тих ознак (характеристик), що дозволять виявити найближчі до злочину і злочинності причинні зв'язки і причинні відносини. Для їх по-

глибленого аналізу і складання подальшого прогнозу та програми запобіжного впливу необхідно використовувати дослідження фахівців у таких областях наукового знання, як психологія, соціологія, психіатрія, педагогіка тощо. За основу ж варто брати наведені у роботах вчених-кримінологів шість основних груп ознак: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні прояви в різних сферах життєдіяльності, або соціальні зв'язки; моральні властивості; психологічні та фізіобіологічні характеристики [5, с.19].

Істотну роль у механізмі індивідуальної злочинної поведінки відіграють соціальні прояви або соціальні зв'язки (позиції), адже в наш час відзначається підвищена значимість соціального статусу в різних життєвих ситуаціях. Людина займає певні позиції і виконує певні ролі, кожна з яких має свій зміст (сценарій, ролі). Без урахування соціальної ролі в індивідуальному запобіганні злочинів зникає вплив соціальних зв'язків і позицій, отже, зменшується вірогідність досягнення цілей корекції.

Соціальна позиція – своєрідний вузол зв'язків у соціальних відносинах, а роль – зміст вимог, які висуваються до особи, що займає дану позицію. Варто мати на увазі, що для людини важлива значимість соціальної позиції й очікуваних норм поведінки, оцінка особистості, що залежить від умов виконання нею ролі. Її тривале виконання завжди накладає певний відбиток, розвиває одні якості, блокуючи інші.

Позиція особи впливає на вибір соціальних ролей та на їх творче виконання. При цьому існує конфлікт об'єктивний, коли дійсний зміст ролі суперечить ситуації, та суб'єктивний, коли особа сприймає роль в якості суперечливої та не може з нею погодитись.

Психологічні ознаки – одні з найбільш важливих факторів, що впливають на скоєння індивідом суспільно небезпечних дій тому, що вибір способу дії здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця [6, с.101-107]. Це проявляється в рисах характеру, вольових і емоційних якостях, ціннісно-нормативних характеристиках свідомості, у потребнісно-мотиваційній сфері злочинної поведінки, стані злочинця в момент скоєння злочину і

механізмі наступної злочинної поведінки [7, с.44-115].

Риси характеру в психологічній літературі визначаються як стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості поведінки індивіда. Обов'язковими властивостями є ступінь їх виразності в різних людей, здатність прояву в будь-яких ситуаціях і потенційній здатності до вимірювання за допомогою спеціально розроблених для цього методик. Розрізняють позитивні й негативні риси характеру, які, врешті-решт, і визначають різні профілі особистості.

На злочинну поведінку значний вплив спричиняють психічні аномалії, які, з одного боку, істотно ускладнюють засвоєння суб'єктом моральних і правових норм, а з іншого боку – перешкоджають адекватному сприйняттю й оцінці життєвих ситуацій, що складаються. Самі по собі ці аномалії не виступають як мотиви злочинів, але значно впливають на поведінку та спосіб життя [8].

Вольові ознаки – свідомо саморегуляція суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує подолання труднощів при досягненні мети, створені суб'єктом додаткові спонукання до зовнішніх або внутрішніх дій, які володіють недостатньою мотивацією [9, с.35]. Вольові дії в індивіда виконують дві взаємозалежні функції – спонукальну, що забезпечує активність, і гальмівну, що проявляється в її стримуванні. Остання спостерігається в ситуаціях вибору рівних по значимості мотивів і цілей, що породжують боротьбу мотивів при відсутності у суб'єкта актуальної потреби в дії при наявності зовнішніх і внутрішніх перешкод.

Емоційні властивості – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, обумовленого відношення їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта. Найпростішими формами емоцій є так звані емоційні відчуття, тобто безпосередні переживання, що супроводжують життєво важливі впливи і спонукують людину до їх збереження або усунення.

Сфера потреб та мотивації має велике значення в механізмі злочинної поведінки і містить у собі два поняття. Перше – потреби, що є джерелами розумової і поведінкової ак-

тивності людини та відображають її природні властивості, що прямо залежать від соціальних характеристик, сформованих у суспільстві [7, с.8-18]. Інтереси або емоційно фарбовані потреби, значною мірою залежать від системи ціннісних орієнтацій особи, інших змістовних характеристик її свідомості, а також соціального середовища, у якій формувалась, діє або до якої прагне людина. Потреби й інтереси впливають на мотиваційну сферу особистості. Під мотиваційною сферою особистості вчені розуміють «сукупність мотивів і цілей, що формуються і розвиваються протягом життя людини» [10, с.107].

До потреб безпосередньо примикає система спонукальних факторів: переконання, погляди, прагнення, інтереси, ідеали. В основі людської активності поряд з потребами перебуває категорія інтересу, що є відбиттям соціальних та індивідуально-психологічних зв'язків особистості. Інтерес як соціально-психологічна категорія об'єктивно обумовлена і суб'єктивно детермінована. Об'єктом інтересу є потреби людини, обумовлені її соціальним станом і властивостями самої особистості.

Потреби й інтереси, проходячи через свідомість, стають активною спонукальною силою, що формує мотиваційний процес. Мотивації, що не виходить із потреб, не існує. Разом з тим потреба, що не стала мотивацією, цілком можлива, вона нерідко формується в організмі і психіці індивіда. Так, потреба організму у вітамінах, не усвідомлена людиною, не стає мотивацією.

У злочинній поведінці мотиви можуть проявлятися у різних поєднаннях і типах ситуацій. Ціннісно-нормативні характеристики свідомості особистості вказують на найбільш значимі для неї об'єкти, що цінюються нею. Як правило, говорять про ієрархію ціннісних орієнтацій, що відображає певну перевагу одних цінностей над іншими.

Важливе значення має також стійкість орієнтації, її інтенсивність. Кримінологічні дослідження свідчать, що в системі ціннісних орієнтацій окремих груп злочинців перше місце займають індивідуальні або кланово-егоїстичні орієнтації. Вище за все в таких випадках цінюються особисте матеріальне благополуччя, необмежений прояв свого

«Я», створення для цього найбільш комфортних умов або клановий, груповий егоїстичний інтерес [11, с.128-129].

Керуючись вимогами системного підходу до вивчення соціально-правових феноменів, а також виходячи з того, що механізм за визначенням є системою, робимо висновок, що в його структурі цілком можливо виділити кілька елементів і етапів. В окремих наукових працях з цієї проблеми етапи і елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки ототожнюються або змішуються. Наразі з цим аж ніяк не можна погодитися: оскільки злочинна поведінка представляє собою процес тривалий у часі, тож слід виділяти певні етапи, або відносно відокремлені часові проміжки, у її розвитку.

До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, на нашу думку, варто віднести: умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину і сам процес його скоєння (акт поведінки). Названі елементи можна розділити на дві групи: елементи психологічної структури поведінки (мотивація і прийняття рішення про вчинення акту поведінки) і продукти взаємодії об'єктивного і суб'єктивного в індивідуальній поведінці (умови морального формування особистості, конкретна життєва ситуація і акт поведінки).

Що стосується взаємодії названих елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, то у більшості кримінологічних досліджень головна роль у структурі названої системи відводиться мотивації, що розглядається як внутрішній стрижень генезису названого механізму. Причому мотивація розглядається як процес і як сукупність мотивуючих факторів. Прийняттю рішення про вчинення акту поведінки відводиться прогностична і спонукальна функції, що спричиняють визначальний вплив на обрану модель поведінки. Об'єктивні соціальні умови формування особистості, до яких відносяться спосіб життя і мікросередовище (соціальні групи), є визначальним чинником у структурі рис характеру, світогляду, навичок та іншого досвіду, які в результаті визначають структуру особистості та її зміст. Конкретна життєва ситуація містить у собі влас-

тивості взаємодії особистості й соціального середовища та особливості суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності.

Соціальне поведінка індивіда формується в органічному зв'язку із соціальною дійсністю і залежно від сформованої в певний момент життєвої ситуації лінія поведінки може повернути в ту або іншу сторону. Не слід гіперболізувати, так само як і зменшувати, значення об'єктивних умов, що визначають людську поведінку, адже вони перебувають у постійній взаємодії із психологією, світоглядом, інтересами індивіда. В основі індивідуальної злочинної поведінки, як уявляється, в причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб [7, с.66]. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі людини.

Таким чином, конкретна життєва ситуація хоча і є однією з основних детермінант поведінки, опосередковується психологічними структурами особистості. Результатом взаємодії і розвитку всіх вищеназваних елементів є конкретний акт поведінки – злочин. Будучи, по суті, процесом зміни зовнішнього середовища, цей акт представляє собою

складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані всі психічні і фізичні потенції індивіда.

Підбиваючи підсумок проведеному дослідженню, варто зробити наступні висновки:

- по-перше, під механізмом індивідуальної злочинної поведінки в загальному виді варто розуміти ідеальну модель взаємодії особистості і зовнішнього середовища, результатом якої стало вчинення злочину;

- по-друге, злочинна поведінка обумовлюється як особистісними, так і ситуаційними факторами, і є результатом їхньої взаємодії. Особистісні властивості і особливості ситуації, взаємодіючи, впливають один на одного і на поведінку. В результаті виникає циклічний процес безперервної взаємодії і перетворення, в якому суб'єкт, діяльність і ситуація обумовлюють один одного;

- по-третє, вивчення структурних складових механізму індивідуальної злочинної поведінки дозволяє виділити основні суб'єктивні та об'єктивні явища, взаємодія яких і розкриває сутність функціонування цієї системи. Ці суб'єктивні та об'єктивні явища є елементами названого механізму, які беруть участь у генезисі поведінки на всіх етапах її розвитку. До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, на нашу думку, варто віднести умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину і сам процес вчинення злочину (акт поведінки).

Література

1. Ключев О.М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні: Монографія. –Харків: Основа, 2005. –380 с.
2. Давыденко Л.М., Мычко Н.И. Криминология: Учебное пособие. –Донецк, 2005. –176 с.
3. Механизм преступного поведения /Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. –М.: Наука, 1981. –248 с.
4. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций. –М.: Издательство «Щит-М», 1999. –340 с.
5. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. –СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. –366 с.
6. Побегайло Э. Психологические детерминанты криминальной агрессии // Уголовное право. –2002. –№ 1. – С.101-107.
7. Криминальная мотивация /Под ред. В.Н. Кудрявцева. –М.: Наука, 1986. –304 с.
8. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии /Под ред В.Н. Кудрявцева. –М.: Спарк, 1998. –214 с.
9. Психология: Словарь /Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. –2-е изд. доп. и перераб. –М.: Политиздат, 1990. –494 с.
10. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. –М.: Наука 1991. –383 с.
11. Голіна В.В. Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове та криминологічне дослідження: Монографія. –Харків: Регіон-інформ, 2004. –212 с.

ЛИТВИНОВ А.Н. СТРУКТУРА МЕХАНИЗМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕННЯ
Сделаны анализы основных элементов механизма индивидуального преступного поведения и определению
основных условий их структурирования.

LITVINOV A.N. The article is devoted to analysis of the main elements of individual crime behavior mechanism
and to definition of main conditions of their structuring.

УДК 343.9

Л.В. ДУНДИЧ

Харківський національний університет внутрішніх справ

ТИПОВІ МОДЕЛІ МЕХАНИЗМУ КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ, ЯКІ ВЧИНЮЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Статтю присвячено аналізу основних елементів типової моделі механізму крадіжок вантажів на залізничному транспорті, які вчинюються організованими групами, та використанню цих знань у розслідуванні відповідних злочинів.

Надійшла до редколегії 18.04.2008

Моделювання є одним із загальнонаукових методів криміналістики і практики боротьби зі злочинністю, що полягає у побудові і вивченні моделей будь-яких явищ, процесів або систем об'єктів для їхнього детального дослідження [1, с.121]. При моделюванні для дослідження об'єкта використовується не сам об'єкт, а його модель, що заміняє.

Моделювання – це єдиний можливий і найбільш раціональний метод, що приводить до відшукування ланцюжків, що зв'язують окремі явища в рамках більшості процесів, досліджуваних у криміналістиці. Зрозуміло, використання моделей саме по собі – це ще не вирішення проблеми, але без нього неможливо знайти вірний спосіб дії, метод розв'язання. Питання моделювання різних проблемних ситуацій, у тому числі й у сервовищі механізму вчинення злочину, пов'язані, насамперед, із проблемою підготовки і прийняття тактичних рішень.

На думку О.М. Кустова, криміналістична модель представляє собою штучно створену систему, яка відтворює з певним ступенем подібності замінений нею об'єкт, явище або процес, пов'язаний із досліджуваною злочинною подією. Вивчення і перевірка моделей дозволяють одержати нові знання про оригінал і використовувати їх для вирішення поставлених перед правоохоронними органами завдань із розкриття та розслідування злочинів [2, с.176].

Усі моделі за змістом класифікуються на матеріальні та уявні. Виходячи з цього, перші відтворюють об'єкт у матеріально фіксо-

ваному виді, а другі – у свідомості людини у формі уявного образу. На емпіричному рівні всі моделі тісно пов'язані між собою і взаємообумовлені.

Як показало вивчення практики розслідування кримінальних справ про крадіжки вантажів, вчинені організованими групами на об'єктах залізничного транспорту, найчастіше в діяльності слідчого використовуються уявні моделі, які в ході розслідування можуть бути матеріалізовані у вигляді схем, планів, креслень або опису.

При розслідуванні названих злочинів, слідчий, як правило, використовує метод моделювання, оскільки відтворити механізм вчиненого злочину не завжди представляється можливим в абсолютній точності, а в деяких випадках це досить важко в силу специфіки, обумовленої в першу чергу територіальною поширеністю меж вчинення злочину. Тож аналіз проблем моделювання основних елементів названого механізму представляє важливу прикладну задачу даного дослідження.

Створення і вивчення моделей механізму вчинення крадіжок даної групи важливе з точки зору їх гносеологічної цінності, тому що сприяє, насамперед, перевірці та одержанню нової інформації; дозволяє досліджувати і пояснювати зв'язки між фактами, явищами та їх наслідками, які утворилися, а також розкривати взаємозумовленість між ними.

Об'єктами криміналістичного моделювання можуть бути різні обставини, умови і